

Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi

Süleyman Karacelil

Ankara: Gece Kitaplığı, 2014, 246 sayfa.

Tefsir sahasında usul konusunun önemli bir tartışma alanı olduğu bilinen bir husustur. Özellikle tefsirin bir usulünün olup olmadığı ve bununla bağlantılı olarak tefsirin bir ilim kategorisinde kabul edilip edilmemesi meselesi, son dönemlerde gündeme gelen ve tefsire dair konuşulan hususların merkezini oluşturan temel meseleler arasında yer almaktadır. Bu meseleleri belirli bir perspektiften ele alan, tefsirin bir usulünün bulunduğu, bu usulün aynı zamanda önemli bir işleve sahip olduğunu 2010 yılında doktora tez çalışması kapsamında hazırlayan Süleyman Karacelil, doktora tez başlığıyla aynı olan *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi* isimli eserinde bu hususlara dair zikredilenleri ayrıntılı olarak değerlendirmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde müellif önce araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kullanılan kaynaklar hakkında bazı bilgiler vermekte, çalışmasında tefsirin bir usule sahip olduğunu ortaya koymayı hedeflediğini dile getirmektedir. Sonraki kısımda, çalışmanın ana omurgasını oluşturan “İlim”, “Metot”, “Metodoloji”, “Yapı”, “İşlev”, “Usul”, “ulümü’l-Kur’an”, “usûlü’t-tefsir” gibi kavramların tahliline yer vermektedir. Ancak verilen bu kavramlarla alakalı değerlendirmelerin bazan gereksiz bilgilerle doldurulduğu söylenebilir. Bunun yanında, kavramsal çerçevede zikredilen ifadelerin tanım olma özelliğinin sınırlı olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle “Yapı”, “İşlev” ve “Usul” terimlerinin konunun işlenişinde genel olarak kavramsal düzeyde pek kullanılmadığı görülmektedir.

Birinci bölümü “İslâmî İlimlerde Usul ve Tefsir Usulü Eserleri” şeklinde adlandıran yazar, öncelikle İslâmî ilimlerde var olan usul sistemlerini tanıtmaktadır. Ancak bu usul yapılarıyla ilgili bilgilerin sonraki başlıklarda işlenen konularla irtibatının kurulamadığı söylenebilir. Bu kısımda yazar ilk olarak fıkıh ve hadis usullerinin doğuşu ve gelişimine değinmekte ve bu usullere yönelik tenkitleri dile getirmektedir. Fıkıh ilminin sahip olduğu usulün yetersiz kaldığı, donuklaştığı, günümüzün ihtiyaçlarına cevap veremediği vb. eleştirileri zikreden yazar, bu eleştirilerin mâkul olmadığını ve genel olarak fıkıh usulünün bunlardan müstağni olduğunu dile getirmektedir. Zira fıkıh usulü zaman içerisinde olgunlaşmış, bir felsefe haline gelmiş ve İslâmî ilimler içerisinde metodoloji ilmi olma vasfını kazanmıştır (s. 37). Söz konusu

eleştirilere verilen cevapların tatminkâr olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira fıkıh usulünün tefsirle olan irtibatına neredeyse hiç değinilmemiş olması, konuyla ilgili bağlantıyı zayıflatmaktadır. Müellif sonraki kısımda hadis usulünün doğuşu ve gelişimini tanıtarak ona yöneltilen eleştirileri dile getirmektedir. Hadisçilerin anlamadan ve düşünmeden hadis aldıkları, bununla birlikte râvi tenkidine önem verip metin tenkidini ikinci plana attıkları vb. gibi pek çok eleştiriyi zikretmekte ve bu eleştirilere cevaplar vermektedir (s. 42-44). Ancak hadis ilmine dair açılan bu bölümün de çalışmanın konu başlığıyla doğrudan irtibatının olmaması, hadis ve tefsir arasındaki ilişkiye değinilmemesi, bu bölümün gereksiz olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Sonraki kısımda tefsir usulünün tarihî sürecine değinen yazar, özellikle tefsirin bir usulü olmadığı, fıkıh usulünün tefsir usulünden bağımsız olmayacağı, tefsir usulünün pek çok noktada yetersiz kalması gibi birtakım görüşleri zikretmekte ve bu eleştirilere bazı cevaplar vermektedir (s. 50-53). Bu kısımda dikkat çeken husus, tefsirin usulüne ilişkin tartışmaların burada yer almasıdır. Çalışmanın akışına bakılırsa bu meselenin işlendiği yerin pek uygun olmadığını zikretmek gerekir. Müellif tefsir usulüne ilişkin bu tartışmaları çalışmanın son kısmına doğru ele alsaydı, çalışmanın bütünlüğünün bozulmasına engel olabilirdi. Yazar, tefsir usulüne dair bu tartışmaları gündeme getirdikten sonra asıl tartışma konusu olduğunu dillendirdiği tefsirin bir ilim olup olmaması meselesini de ele almaktadır (s. 58-60). Ancak bu tartışmanın işleniş yerinin de münasip olmaması ve aynı zamanda modern dönemdeki tartışmalara değinip klasik dönemdeki tartışmalara atıfta bulunmaması, konuyla alakalı ikincil kaynaklara müracaat etmesi bu kısmın biraz zayıf kaldığını göstermektedir.

Yazar birinci bölümün ikinci kısmında tefsir usulüne dair eserleri, kategorik bir sınıflandırmayla ele alarak tanıtmakta ve eserlerin içeriğine ilişkin detaylı açıklamalara yer vermektedir. Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *el-Fevzü'l-kebîr fi usûli't-tefsîr*; Ömer Nasuhi Bilmen'in *Tefsir Tarihi: Usûl-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsîr*; Menna' el-Kattân'ın *el-Vecîz fi usûli't-tefsîr*; Muhsin Abdülhamid'in *Dirâsât fi usûli't-tefsîr'l-Kur'ân* gibi eserlerine yer veren müellif, bu eserlerin sadece içeriğini aktarmakta ve genel değerlendirmelere yer vermektedir. Ayrıca son dönemlerde kaleme alınan özellikle Türkiye'deki tefsir usulü eserlerini de zikretmektedir. Bu eserlerin tefsirin usulüne ilişkin bazı noktalarda farklılıklar arzettiğini; ancak pek çok noktada ortak özelliklere sahip olduğunu belirten yazar, tefsir usulünün varlığını ve işlevini söz konusu eserler üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır (s. 67-72). Ancak yapılan değerlendirmelerin sınırlı düzeyde kaldığı görülürken, bu eserlerin oluşum tarihine ilişkin

bilgilere yer verilmemesi ve tefsirde usul tartışmalarının kronolojik olarak takibinin yapılmaması meselenin dar bir çerçevede ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında yazar, tefsir usulü kapsamında değerlendirilen; ancak “kavâid” eserleri olarak bilinen Tûfî'nin *el-İksîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*; Kâfiyecî'nin *et-Teyşîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*; Şeyh Osman'ın *Risâle fî kavâidi ilmi't-tefsîr*'i gibi eserlerine yer vermekte, bu eserlerin tefsir usulü kapsamında değerlendirilebilecek ve “Tefsir nasıl yapılabilir?” sorusuna doyurucu cevaplar veren çalışmalar olduğunu belirtmektedir (s. 98-103).

İkinci bölümde yazar, tefsir usulünün yapısını inceleme konusu yapmakta ve öncelikle tefsir-ulûmü'l-Kur'an ilişkisine detaylı bir şekilde eğilmektedir. Ulûmü'l-Kur'an'ın tefsir ilmi için tarih boyunca önemine dikkat çeken yazar, Kur'an ilimlerinin, müstakil olarak tedvini ve sistemli hale getirilmesiyle Kur'an'ın anlaşılmasında yardımcı unsurlar olduğunun altını çizmektedir (s. 107-110). Yazar konuyla ilgili klasik kaynaklara müracaat etmekte; ancak son dönemlerde yapılan önemli bazı çalışmalara -ki pek çoğu doktora tezi olarak yapılmıştır- atıfta bulunmamaktadır. Özellikle Harun Bekiroğlu tarafından yapılan *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-İtkan* isimli çalışma ulûmü'l-Kur'an bağlamında müellifin tartıştığı hususlara yardımcı olabilecek nitelikli bir çalışmadır (s. 112-114).

Sonraki kısımda ise ulûmü'l-Kur'an'a yönelik eleştirilere dair bir başlık açan yazar, özellikle ulûmü'l-Kur'an eserlerinde zikredilen Kur'an'daki âyet, sûre ve harf sayısı, Kur'an'ın faziletleriyle ilgili açılan başlıklar vs. gibi hususların tefsir usulüyle yakından alakalı olmamaları; Kur'an hakkında aktarılan pek çok bilginin rivayet malzemesinden ibaret olması vb. eleştirilerin bulunduğunu belirtmektedir (s. 114-116). Bu eleştirilerin bazı noktalarda doğru olabileceğini; ancak pek çok noktada eksikliğini bulduğunu belirten yazar, “Kur'an ilimlerinin bir bütün olarak Kur'an tefsirinde cahilce ve bilgisizce öznel anlama ve yorumlamaları sınırlayan bir çaba” şeklinde görmek gerektiğini özellikle belirtmekte ve getirilen eleştirilere bu bağlamda tatminkâr cevaplar vermektedir (s. 118).

Yazar, ulûmü'l-Kur'an sahasında önemli iki eser olan Zerkeşî'nin *el-Burhân*'i ile Süyûtî'nin *el-İtkân*'ını zikredilen eleştiriler bağlamında mukayeseli bir şekilde ele almaktadır (s. 119-124). Bu mukayeseyi yaparken, yukarıda belirtildiği üzere, son dönem yapılmış akademik çalışmalara yer vermemesinin konu hakkında zikredilen görüşlerin yetersiz kalmasına sebep olduğunu düşündürmektedir. Meselâ Bilal Deliser tarafından doktora çalışması olarak hazırlanan *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri* adlı tez, bu kısımdaki konuların aydınlatılmasında yardımcı olabilecek önemli bir eserdir. Bu hususlarla alakalı çalışmalara yer verilmemesi, kaynaklara ulaşma hususunda genelde bir

eksiliğin olduğunu gösterir niteliktedir. Sonraki kısımda yazar tefsir usulüne katkı sağlayan Mekkî-Medenî, nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbih, esbâb-ı nüzûl, münâsebâtü'l-Kur'ân gibi ilimlere dair bazı bilgiler vermekte ve bu ilimlerin tefsir usulünün yapısını oluşturmadaki rolüne dikkat çekmektedir (s. 123-138). İkinci bölümün son kısımlarında ise tefsir tarihi hususuna değinen yazar, tefsir tarihinin önemi, Kur'an tarihi ile tefsirin ilişkisi gibi hususlarda, oryantalistlerin bu alana ilişkin çalışmalarını da göz önünde bulundurarak, genel hatlarıyla bilgiler vermektedir (s. 140-163). Yazarın verdiği bu bilgilerin doyurucu olmadığı ve tefsir usulü konusuyla pek irtibatının kurulamadığı görülmektedir. Bundan dolayı bu kısımda ele alınan konuların gereksiz olduğunu söylemek mümkündür.

Yazar çalışmasının son ve en önemli bölümü olan üçüncü bölümde, tefsir usulünün işlevini irdelemekte ve Kur'an'ın bu usul üzerinden anlaşılmasına dair bazı kavramsal tahlillere yer vermektedir (s. 170-174). Bununla birlikte tefsir usulünün yapısını incelerken öncelikle tefsir mukaddimelerinin tefsir usulüne katkısını ele almakta, belli başlı müfessirlerin kaleme aldıkları mukaddimelere dair önemli bilgiler aktararak tefsir mukaddimelerinin tefsir usulünü şekillendirmesindeki katkısına ilişkin tezini ispatlamaya çalışmaktadır (s. 170-186). Yazara göre genel olarak tefsir mukaddimleri, ulûmü'l-Kur'an, tefsir tarihi ve Kur'an tarihi şeklinde üçlü bir tasnif üzerinden şekillenmekte ve müfessirin yapmayı amaçladığı tefsir çalışmasında bu üçlü tasnifi kullandığı görülmektedir (s. 186). Ortaya koyduğu söz konusu bu çerçeve çalışmasının bu kısmıyla alâkalı oldukça önemli tespitleri içermektedir. Zira temellendirmeye çalıştığı tezini pek çok önemli argümanla destekleyen müellif, sonraki kısımda müfessiri ve onun usulünü etkileyen nedenleri öznel ve nesnel şeklinde ikiye ayırmakta; öznel nedenleri kişisel özellikler, uzmanlık, amaç, mezhebe bağımlılık olarak sıralarken; nesnel nedenleri Kur'an metninin yapısı, Kur'an'ın evrenselliği, çağ ve zamanın yapısı-toplumsal etkenler biçiminde zikretmektedir (s. 186-199). Yazar çalışmasının son kısımlarında tefsir usulünün problemlerine değinirken, sağlam bir tefsir usulünün olabilmesi için bazı kriterleri gündeme getirmektedir. Yazara göre, tefsir usulünün sağlam olabilmesi için, öncelikle tefsir bilincinin netleştirilmesi ve bu alanda eksik kalan kısımların düzeltilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte tefsir usulünde amaç ile yöntem arasındaki bağlantının belirlenmesi, belirli bir yöntemin esas alınması, konu ve maksadın netleştirilmiş olması, ilk dönem tefsir çalışmalarının dikkate alınması, Kur'an'ın dil yapısının çözümlenmesinin merkeze alınması, klasik dönemin mirasının referans olarak kabul edilmesi, diğer ilimlerden özellikle mantık ve mîzan ilminden faydalanılması, dinamik bir yapının oluşturulması, sağlam bir tefsir usulünün oluşmasında gerekli

olan hususlar arasında yer almaktadır (s. 216-222). Müellifin çalışmasında söz konusu ettiği bu kriterlerin bir kısmının pratiğe dönük tarafının bulunmadığı ve bu kriterlere ilişkin somut örnekler vermediği görülmektedir. Çalışmanın son kısmı olan bu bölüm aslında en önemli kısım iken, çalışmanın diğer bölümlerine nazaran oldukça kısa kalması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Zira bu bölümde ele alınan hususlara ilişkin geniş tahliller yapılabilir; konular daha detaylı bir şekilde incelenebilir ve doyurucu bilgiler verilebilirdi.

Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi isimli bu çalışmanın konuyu oldukça geniş bir açıdan ele alması, kaynak kullanımı ve konunun işleniş planı açısından birtakım eksikliklerinin bulunmasına rağmen, tefsirin bir usulünün olup olmadığı gibi oldukça önemli bir meseleyi genel hatlarıyla ele alan, tefsirin yapısal sorunlarına yönelik bir bakış açısı ortaya koymayı hedefleyen, akademik üslûba riayet eden, bu alanla alâkalı birtakım açılımlar sağlayan bir çalışmadır. Bu açıdan tefsirin usulü ve tefsirin bir ilim oluşu hakkında yapılacak pek çok araştırmaya örneklik teşkil edebilecek önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Ömer Dinç

(Ar. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)